

СЕКЦІЯ 4 ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 338.43:657

Гнатів Н.Б.*аспірант**Інституту агроєкології і природокористування
Національної академії аграрних наук*

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Розглянуто теоретичні аспекти дослідження сільських територій. Проаналізовано та узагальнено стан вивченості поняття «сільські території». Обґрунтовано необхідність чіткої ідентифікації та класифікації цього поняття. Охарактеризовано доцільність ухвалення Концепції розвитку сільських територій в Україні.

Ключові слова: сільські території, розвиток сільських територій, Концепція розвитку сільських територій, сталий розвиток.

Гнатив Н.Б. ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

Рассмотрены теоретические аспекты исследования сельских территорий. Проанализировано и обобщенно состояние изученности понятия «сельские территории». Обоснована необходимость четкой идентификации и классификации этого понятия. Охарактеризовано целесообразность принятия Концепции развития сельских территорий в Украине.

Ключевые слова: сельские территории, развитие сельских территорий, Концепция развития сельских территорий, устойчивое развитие.

Gnativ N.B. PROBLEMATIC ASPECTS OF RURAL AREAS CHARACTERIZATION

The theoretical aspects of the researches of rural areas are presented. State of knowledge of «rural areas» conceptis analyzed and summarized. The necessity of clear identification and classification of this concept is defined. It is characterized advisability of the Rural Development Concept Adopting In Ukraine.

Keywords: rural areas, rural development, Rural Development Concept, sustainable development.

Постановка проблеми. Завдяки сприятливим географічним умовам, помірному клімату та родючим землям Україна традиційно вважається аграрної країною, адже частка продукції сільського господарства у ВВП в Україні є однією з найвищих у Європі (8,2%). За даними Державного Комітету Статистики України номінальний ВВП за II квартал 2014 р. становив 372770 млн. грн. Реальний ВВП за II квартал 2014 р. порівняно з II кварталом 2013 р. (у постійних цінах 2010 р.) становив 95,4%, а порівняно з I кварталом 2014 р. з урахуванням сезонного фактору – 96,8% (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя), що свідчить про високі показники сільськогосподарського виробництва.

Внаслідок науково-технічної революції та світових економічних та політичних тенденцій, незавершених аграрних та земельних реформ, українське село як осередок національного багатства та розвитку сільськогосподарського виробництва переживає гостру соціально-економічну кризу. З урахуванням наведених обставин зростає значення сільських територій не тільки як ресурсної бази для сільськогосподарського виробництва, але й місця життєдіяльності людей.

Село – це насамперед джерело людської праці біля Землі з метою створення найперших необхідних засобів для існування людства – продовольства. Саме людська праця на Землі є каталізатором перетворення енергії Сонця в продукцію, котра збільшує і зберігає новостворену кількість енергії на Землі. Жодна галузь народного господарства цього не робить. Все це стало зрозумілим тільки тоді, коли попит на продукцію «села» перевищив її створення без нанесення

шкоди природі. Наслідком цього стала перша в історії Конференція ООН з навколишнього середовища «РІО-92», де на міжнародному рівні було прийнято Декларацію про пріоритетність сталого розвитку, а також «Київський протокол», спрямований на скорочення викидів парникових газів та низку інших важливих документів. Проте на регіональному рівні ці проекти мали тільки декларативний характер. Наприклад, в Україні досі немає Концепції розвитку сільських територій, водночас як серед науковців, державних структур та громадських організацій ця проблема набирає все більших масштабів.

Все це зумовило актуальність проблеми розвитку сільських територій. Поняття «сільські території» увійшло в науковий обіг як синонім автентичного поняття «село». Зауважимо, що серед синонімів цих понять можна простежити також такі: сільські населені пункти, сільські місцевості, сільські селітебні території, сільські сельбищні території, руральні зони, сільський сектор тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У низці наукових праць вітчизняних дослідників розглядаються окремі аспекти дослідження сільських територій. О. І. Павлов, Х. М. Притула, О. Г. Погрібний, Т. В. Гоголь, В. В. Юрчишин у своїх дослідженнях зосереджуються на поняттєвому апараті сільських територій, а проблеми сталого розвитку сільських територій у своїх працях висвітлюють І. Прокопа, М. Й. Малік, Н. В. Палапа, М. Ільїна, І. В. Ксьонжик, В. К. Терещенко, М. Барановський та ін.

Мета статті. На основі викладеного можна сформулювати мету, яка полягає в аналізі визначення поняття «сільські території».

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що поняття «сільські території» є широко обговорюваною проблематикою, досі цей термін не має чіткої дефініції, ідентифікації та класифікації, що неприпустимо для наукового дослідження, оскільки об'єкт та предмет дослідження є поняттям незрозумілим. Адже «...невизначеність у трактуванні та розумінні ключових питань є перешкодою у формуванні адекватних механізмів регулювання процесів сільського розвитку [1, с. 71]. Не дивлячись на те, що в Україні досі немає однозначного визначення терміну «сільські території», ним вільно оперують представники науки і нормативно-законодавчої бази: «огляд законодавчого поля засвідчив паралельне використання термінів села, сільського розвитку, сільської місцевості, районів та сільських територій, що потребує конкретизації і ясності у визначеннях» [2, с. 95]. Тобто у нормативно-правових та законодавчих актах немає уніфікованого визначення поняття «сільські території», а відомі визначення недостатні для однозначної ідентифікації об'єкта дослідження.

Для прикладу, у Законі України «Про планування території інфраструктури сільської місцевості» від 07.04.2005 р. подано таке визначення: сільська територія – це територія, на якій частка сільського населення у його загальній чисельності перевищує 15–50%. Далі йдеться про поділ сільської території на чітко виражену сільську місцевість (частка сільського населення у його загальній чисельності перевищує 50%) та сільську місцевість (частка сільського населення становить 15–50% чисельності усіх жителів).

У Розпорядженні Національної комісії регулювання електроенергетики «Про надання ліцензіатами інформації за Формою моніторингу показників якості послуг у I півріччі 2009 р.» від 18.12.2008 р. прописано, що сільська територія – це територія, що належить до сільського населеного пункту відповідно до адміністративно-територіального устрою України станом на 1 січня звітнього року.

Згідно з Наказом Держкомстату «Про затвердження інструментарію щодо складання квартальних списків житлових будинків і списків сільських населених пунктів для проведення пробного перепису населення 2010 р.» від 20.08.2010 р. сільський населений пункт – це населений пункт неміського типу, що зареєстрований в Класифікаторі об'єктів адміністративно-територіального устрою України (КОАТУУ), переважна кількість жителів якого зайнята у сільському господарстві.

Подібним за інтерпретацією до цього терміну є визначення сільської місцевості – територія, що знаходиться за межами міст і є зазвичай зонами сільськогосподарського виробництва та сільської забудови у Законі України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» № 1807.

Як бачимо, у нормативно-правових документах немає узгодженості щодо визначення поняття «сільська територія». З огляду на це насамперед потрібно комплексно підійти до цієї проблеми і розробити єдине уніфіковане і зрозуміле для всіх визначення. Проте на основі аналізу законодавчо-нормативної бази можна зробити висновок, що поняття «сільська територія» характеризується відповідними адміністративно-територіальними межами та площею, що не входять до складу міських територій, низьким рівнем густоти розселення, малоповерховою житловою забудовою з присадибними ділянками та невеликою чисельністю населення, де більшість жителів зайнята у сільському господарстві, та залежно від кількості жителів поділяється на великі сіль-

ські поселення (від 2 тис. до 5 тис. і більше), середні (від 1 до 2 тис.) та малі (до 1 тис. жителів).

Досліджуючи проблематику розвитку сільських територій, доцільно зазначити, що в Україні досі немає Концепції розвитку сільських територій, за допомогою якої можна було б комплексно підійти до вирішення проблемних аспектів розвитку сільських територій. Своєю чергою, Міністерство аграрної політики та продовольства України пропонує такі основні напрями у процесі розроблення Концепції, а саме: підвищення рівня якості життя сільського населення, охорона та збереження природних ресурсів у сільській місцевості, розвиток економіки села, удосконалення системи управління сільськими територіями, а також освіта та інформаційно-консультатійне забезпечення. Зазначені напрями діяльності сьогодні є основними проблемними аспектами сільських територій, вирішення яких є нагальним для забезпечення гармонійного розвитку сільських територій. Водночас у Проекті Концепції розвитку сільських територій прописано, що сільські території – це історично сформована у законодавчо визначених межах системна сукупність, що охоплює адміністративно-територіальну (сільські поселення, села, сільські ради) та територіально-функціональну, етнічну приналежність, характеризується певним укладом і відрізняється за визначеними ознаками (родинні, побутові, матеріальні, моральні (духовні), ідеологічні устрої життя, характерні особливості психіки) такого укладу від міських, а також приміських (орієнтованих на місто, поєднаних укладом з містом) територій [3]. Проте таке тлумачення не дає можливості чітко визначити яка саме територія належить до сільської, приміської чи міської, оскільки немає чіткого інструменту встановлення меж території.

Слід наголосити, що у численних працях вітчизняних дослідників зроблено спробу дати визначення цьому поняттю. У цьому контексті, розглянемо сільську територію як соціально-економічну систему. На переконання доктора наук з державного управління В. В. Мамонової, під сільськими територіями слід розуміти багатофункціональну соціально-економічну систему, яка характеризується просторовим розташуванням та має відносну відокремленість від зовнішнього середовища, складається з елементів, зв'язків та відносин між ними, а також процесів, що відбуваються через реалізацію різних комбінацій взаємодії елементів системи. Тому компонентами сільської території є населення, яке тут проживає, природно-ресурсний потенціал, виробнича та соціальна інфраструктура, органи державного управління і місцевого самоврядування, а також громадські організації [4].

У праці «Пріоритетні критерії розвитку сільських територій» [5] зазначається, що сільські території є найважливішою складовою народногосподарського комплексу країни, з обжитою місцевістю та її умовами і ресурсами, сільським населенням і різноманітними основними фондами на цих територіях, що знаходяться поза територією міст. Акцентується на тому, що сільські території є взаємопов'язаною системою трьох пріоритетних складових, а саме соціальної, виробничої та екологічної.

Отже, актуальність проблеми розвитку сільських територій є незаперечною умовою переходу до політики сталого розвитку. Проте насамперед слід з'ясувати, що розуміється під поняттям «сільські території». Літературний огляд наукових праць дозволяє висунути гіпотезу про те, що «сільські території» характеризуються багатоаспектністю, ієрархічністю структури та неоднорідністю шляхів розвитку.

Вивчення літератури вітчизняних наукових публікацій з проблем сільських територій засвідчив, що розглядаються тільки окремі аспекти їхнього розвитку. Відтак тільки в 25% публікацій є авторська спроба дати визначення поняттю «сільські території» (зауважимо, що це поняття прописують у множині вітчизняні науковці і зарубіжні (rural areas). У великій частині наукових публікацій предметом дослідження є соціально-економічні проблеми (40%), які розгалужуються саме на відображення соціальних та економічних проблем, соціально-демографічних, проблем соціальної інфраструктури, власне демографічних (зокрема міграційних процесів). Тобто більшість дослідників акцентує на поєднанні соціальних та економічних показників стану сільських територій, коли на їхніх критеріях зосереджено менше уваги. Відтак переважає соціальна складова, що може бути зумовлено дуже низьким рівнем соціального забезпечення, та економічна складова, внаслідок низького рівня та якості життя сільського населення порівняно, наприклад, з міським. У таких працях йдеться саме про організацію життєдіяльності сільського населення в той час, коли розглядаються саме економічні показники (20%), то вони можуть стосуватися не тільки особистих господарств населення, але й фермерських господарств та сільськогосподарських підприємств загалом. Окремої уваги заслуговують дослідження трудової зайнятості сільського населення, а також організації на селі сільськогосподарських кооперативів та модернізація місцевого самоврядування (13%).

Далі доцільно говорити про актуальність екологічних (10%) та останніми роками агроекологічних показників (5%), що в більшості стосуються досліджень сільських селітебних територій. Не менш важливими є вивчення «зеленого туризму» (агротуризму) (8%), яким інтенсивно та продуктивно займається населення саме Карпатського регіону як альтернатива традиційному сільському господарству та додатковому виду зайнятості селян. Зауважимо, що актуальними останніми роками є роль екологічної культури, екологічної свідомості, екологічного виховання та екологічної освіти в контексті розвитку сільських територій (4%).

Як бачимо, дослідники зосереджуються насамперед на економічних, соціальних та екологічних питаннях або діють згідно з основними засадами сталого розвитку сільських територій, що засвідчує актуальність доопрацювання і прийняття Концепції розвитку сільських територій.

У проаналізованих наукових публікаціях європейських дослідників насамперед йдеться про вирішення питань стратегічного планування на регіональному рівні, диверсифікацію сільської економіки, про подолання демографічної кризи, стрімкої урбанізації, а як наслідок – зменшення сільської поселенської мережі. Також надається значна роль місцевому самоврядуванню – як ефективному інструменту управління станом сільських територій, а саме сільськими громадами. Доцільно зазначити, що сьогодні в Україні реалізовується євро-орієнтована програма «Горизонт 2020» [6], що надає можливість брати участь у їх виконанні науковим колективам, представникам малого і середнього бізнесу, громадським організаціям і фізичним особам з усього світу. Одним із пріоритетних напрямів програми є «стале сільське господарство», де існує дієвий механізм, спрямований на підвищення кваліфікації голів сільських та селищних рад тощо. Особливу увагу зосереджено на питаннях охорони навколишнього середовища, а

саме на потребі у чистій питній воді, вирощуванні органічної (екодружної) продукції, а також розглядається проблема, пов'язана із збереженням біорізноманіття.

Проте незаперечним залишається факт, що поняття «сільські території» на міжнародній арені не є уніфікованим і характеризуються багатоаспектністю. Європейська рада визначає сільські території не за часткою населення, а за мірою використання земель для сільського господарства та лісового господарства, за ступенем розвитку рибного господарства, економічною діяльністю і характером освітньо-культурних заходів жителів населеного пункту [7].

Отож, сьогодні питання Європейської інтеграції є актуальними для всієї соціальної структури суспільства. Вкрай гостро ці питання звучать в контексті розвитку сільських територій, що передбачає гармонійне поєднання та взаємообумовленість таких складових: виробничої, соціальної та природоохоронної. Проте для України на сучасному етапі входження в структуру ЄС важливо розробити власну Стратегію випереджального розвитку сільських територій (на протипагу «Стратегії модернізації наздогін»), враховуючи особливості господарської діяльності, суспільних відносин, економічної ситуації тощо [8]. Для цього потрібно насамперед модернізувати нормативно-законодавчу базу, яка б дозволила населенню сільських територій успішно вести домашнє господарство і на вигідних умовах реалізовувати сільськогосподарську продукцію завдяки системі пільг та субсидій. Також важливо не тільки підтримати малий агробізнес, але й середній (мається на увазі фермерські господарств) шляхом створення на вигідних засадах кооперативних господарств. Що стосується потужних сільськогосподарських підприємств (агрохолдингів), то тут було б доцільно за рахунок їхніх платежів наповнити місцеві бюджети з метою покращення соціальної інфраструктури на сільських територіях, а також зобов'язати орендаторів проводити щорічно моніторинг навколишнього середовища у зв'язку з їхньою виробничою діяльністю, і в разі шкідливого впливу на природні ресурси розробляти нові технології та інноваційні методи для покращення агроекологічного стану територій.

Цікавою є ідея співпраці агрохолдингів із населенням сільських територій, які вирощують сільськогосподарську продукцію на продаж. Згідно з законодавчою базою кожні 5 років повинен проводитися моніторинг сільськогосподарських угідь. Проте складна економічна ситуація та брак коштів унеможливають такі дослідження, а в окремих приватних лабораторіях такі досліді є вельми коштовними і селяни не мають змоги встановити відповідність вирощеної с/г продукції згідно з вимогами держстандартів. Відтак агрохолдинги могли б запропонувати такі обстеження с/г продукції селян на основі договірних умов (наприклад, частка орендної плати могла б становити меншу суму).

Наприклад, у 2013 році в Донецьку при українському сільськогосподарському холдингу HarvEastHolding була створена Агенція розвитку сільських територій. Основною метою роботи Агенції є сприяння розвитку сільських територій в Україні. Серед основних напрямів діяльності організації є: сприяння розвитку підприємництва, малого і середнього бізнесу; створення умов для підвищення рівня зайнятості населення; підтримка громадських ініціатив, сприяння підвищенню соціальної та громадської активності жителів; заохочення самоорганізації громад для вирішення питань економічно-

го, соціального та культурного розвитку; підтримка громадських ініціатив; сприяння підвищенню соціальної та громадянської активності жителів; заохочення самоорганізації громад для вирішення питань економічного, соціального та культурного розвитку; сприяння жителям сільських місцевостей у реалізації власних творчих, спортивних, організаційних здібностей і забезпечення реалізації культурних, громадських та соціальних інтересів; проведення досліджень, збирання й аналіз інформації про регіональні проблеми; підвищення енергоефективності сільських територій, впровадження проектів з енергозбереження для об'єктів соціальної та комунальної інфраструктури та ін. На наше переконання, агрохолдинги повинні співпрацювати з місцевою адміністрацією та сприяти розвитку сільських територій шляхом створення зазначених Агенцій чи подібних структурних організацій [9].

Висновки. До сьогодні були спроби розглянути поняття «сільські території» як об'єкт наукових досліджень, проте отримані результати не дають змоги чітко виокремити, яка територія належить до сільської, а яка ні (О. І. Павлов «Сільські території як об'єкт наукового дослідження», Х. М. Притула «Європейська практика ідентифікації і класифікації сільських територій», О. Г. Погрібний «Поняття соціального розвитку села», Т. В. Гоголь «Сільські території як об'єкт державного регулювання», М. Ільїна «Теоретичні проблеми досліджень сільських територій як цілісних соціо-еколого-економічних систем» та ін.). Водночас поза увагою залишаються «сільські території» як об'єкт наукових досліджень з економіки природокористування та охорони навколишнього середовища. А для цього є такі підстави: якщо опустити слово «сільські», то слово «територія» в більшості енциклопедичних видань трактується як «земельний простір, обмеже-

ний кордонами». Тобто в основі поняття «сільські території» є основний природний ресурс – земля, а уже межі його будуть визначатись прикметником «сільські».

Проте, незважаючи на цінність проведених наукових досліджень, сьогодні поняття «сільські території» неможливо чітко та однозначно ідентифікувати та класифікувати.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Притула Х. М. Класифікація сільських територій у контексті формування пріоритетів їх розвитку: регіональні акценти / Х. М. Притула // Економіка АПК : міжнародний науково-виробничий журнал. – 2013. – № 9. – С. 71–78.
2. Притула Х. М. Європейська практика ідентифікації та класифікації сільських територій / Х. М. Притула // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2011. – Вип. 3(60). – С. 94–99.
3. Проект Концепції розвитку сільських територій на період до 2025 р.
4. Мамонова В. В. Методологія управління територіальним розвитком : [монографія] / В. В. Мамонова. – Х. : Вид-во ХарРІДУ «Магістр», 2006. – 196 с.
5. Литвин Ю. О. Концептуальні засади комплексного розвитку сільських територій / Ю. О. Литвин // Економіка та держава : міжнародний науково-практичний журнал. – 2012. – № 10. – С. 86–89.
6. Офіційна веб-сторінка Програми «Горизонт 2020» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/research/horizon2020/index_en.cfm.
7. Дем'янишина О. А. Міжнародний досвід розвитку сільських територій: уроки для України / О. А. Дем'янишина // Економіка АПК : міжнародний науково-виробничий журнал. – 2010. – № 9. – С. 114–120.
8. Пасічник В. Соціально-економічна складова стратегії європейської інтеграції України / В. Пасічник // Науковий вісник. – 2010. – Вип. 5. – С. 1–7.
9. Офіційна веб-сторінка українського сільськогосподарського холдингу HarvEastHolding [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://harveast.com>.